

La Secció Femenina i la formació de les mestres gironines

Fundada per José Antonio Primo de Rivera la Falange Espanyola l'any 1933, partit polític que propugna un estat totalitari i centralista, el mes de juny de l'any següent, 1934, neix la Secció Femenina (SF) fruit de «la tremenda persecución a la falange por los partidos políticos y desde el mismo seno del gobierno», segons explica Pilar Primo de Rivera. Inicialment neix per ajudar els presos del partit i els seus familiars, i per tenir cura de la propaganda i de la recollida de diners. La Secció Femenina és concebuda com un complement, una ajuda, de la secció dels homes. La concepció que té la Falange de la dona queda reflectida en aquestes paraules que José Antonio, el seu fundador, pronuncia a Don Benito (Badajoz) l'any 1935: «Pues bien: si hubiera de asignar a los sexos primacia en la sujeción a esas dos palabras, es evidente que la del egoísmo correspondería al hombre y la de la abnegación a la mujer. El hombre —siento, muchachas, contribuir con esta confesión a rebajar un poco el pedestal donde acaso lo tenáis puesto— es torrencialmente egoísta; en cambio, la mujer casi siempre acepta una vida de sumisión, de servicio, de ofrenda abnegada a una tarea». Podem parlar d'un model de dona nacional-sindicalista, no exclusiu de la Falange, que, segons les paraules d'Antonieta Jarne, està basat en la família catòlica on la tasca missional i vocacional de la dona n'és l'eix bàsic; una dona que té unes qualitats «naturals» de dolçor, submissió, humilitat, devoció

Salomó Marquès

i honestat (1). Una visió de la dona lligada directament a la llar i a la funció de maternitat.

Implantat el règim franquista i instaurada la FET y de las JONS com a partit únic, a la Secció Femenina se li atorguen diverses funcions, entre les quals podem destacar: la mobilització, enquadrament i formació de les seves afiliades; la formació de les dones enquadrades en altres seccions del Movimiento; la formació de les dones dels diferents centres d'educació, de treball, etc, depenents de l'Estat; l'organització del Servei Social i fer classe de determinades assignatures, etc. En altres paraules, a la SF se li encarrega la formació de totes les dones espanyoles. La SF serà l'instrument que el franquisme farà servir per adoctrinar les dones d'Espanya. Per dir-ho en poques paraules, la formació de la dona de la nova Espanya està en mans de la SF. I de la mateixa manera que podem afirmar que el règim franquista vol un nou mestre i una nova escola per a la nova Espanya, també hem de parlar d'una nova visió del paper de la dona en la nova Espanya que arrenca d'una guerra incivil de tres anys. La responsabilitat directa d'inculcar a les dones espanyoles la concepció nacional-catòlica i nacional-sindicalista del nou estat pertoca a la SF. Aquesta està estructurada de manera totalment jeràrquica; la disciplina i l'obediència són els eixos fonamentals de la seva organització.

Durant els primers anys del franquisme es promulguen les lleis que concreten la feina i les responsabilitats de la SF en

aquesta tasca d'adoctrinament polític i d'educació social de la dona. Encara en plena guerra, el 1937, s'instaura el Servei Social obligatori, amb dues etapes: una de formació i una altra de pràctica. El 1941 s'instaura l'assignatura Hogar, que és obligatòria en tots els centres d'ensenyament, públics i privats. El 1950 aquesta assignatura s'incorpora als programes de les escoles de Magisteri. *Elaboració dels programes i dels textos*, així com de la inspecció i el control de les mestres, pertoca a la SF. D'aquesta manera es pretén que «en todas las familias españolas habrá una unidad de criterio y una sola manera de entender a España como fiel cumplidora de una empresa en la universal». L'educació física a les escoles també pertoca a la SF.

La delegació provincial de la SF anirà impulsant aquesta feina mitjançant les diferents regidories de cultura, de premsa i propaganda, de servei social, de treball, d'educació física, etc. Des de Girona capital s'anirà expandint el treball de la SF a les ciutats importants i caps de comarca com Figueres, Olot, Palafrugell, la Bisbal, etc. i també en el món rural. Les militants falangistes, sobretot durant els primers anys, són ajudades en aquesta feina per altres dones, sobretot mestres, *algunes convençudes dels nous ideals, i d'altres que ho fan per compromís i per la pressió social de la postguerra.*

Amb la *col·laboració directa dels alumnes que tinc a classe* d'Història de l'Educació a la universitat de Girona, hem entrevistat, aquests darrers cursos escolars, mestres i mestresses que han exercit a les escoles públiques de la província de Girona entre els anys 1939 i 1957. Més de cent entrevistes ens permeten de conèixer l'ambient polític-social en què es va dur a terme la seva feina docent, i també saber el seu pensament i la seva actuació a l'escola (2). El que escric, per tant, queda limitat a l'actuació de la SF en el camp de l'ensenyament i la formació de les mestres durant les dues primeres dècades franquistes.

La Secció Femenina a l'escola

Un dels camps on actua de manera més continuada la SF és el de l'escola. *Es tracta d'inculcar a les nenes els valors de la nova Espanya. Per aconseguir-ho, a la majoria de les escoles es fa el «Cuaderno de rotación».* Una antiga mestra de Palafrugell ho recorda així: «Hi havia la Secció Femenina que ens en feia fer, els de la Secció Femenina de Falange ens en feien fer un, ens feien portar una llibreta, un quadern rotatiu amb... que hi portàvem per exemple una efemèrides, coses, fets notables de la història amb dibuixets i així. Això ho havíem d'enviar a Girona». Una altra mestra de Ripoll ho recorda així: «I això del nacional-sindicalisme, a més a més d'explicar-ho, teníem una llibreta especial i en ella havíem de fer una sèrie de redaccions i dibuixos sobre aquest tema i tocava dia per altre». De fet es tracta d'anar confeccionant una llibreta en què els alumnes hi escriuen el dictat que els fa la mestra referent a temes de formació política, per exemple: «La unión de los hombres de España, Día de la Fe, Día del Dolor, Día de la Madre, Día de la Canción, Conquista de la Unidad Nacional. El Caudillo en Gerona. El patrimonio de España», etc. (3).

Una ex-mestra de la Pera ho explica d'aquesta manera: «Aquí el que fèiem de política era això: sempre que hi havia una festa important, què et diré jo, per l'octubre hi havia el dotze d'octubre, el descobriment d'Amèrica, el quinze, Santa Teresa, també hi entrava el primer d'octubre que era del Caudillo, el vint de novembre que era la mort de José Antonio. El principal, sí, cada mes almenys dos temes. (...) Fèiem un escrit i un dibuix.

Ara, la cara no, perquè si volia fer en Franco m'hauria fet, m'hauria sortit... allò era com una mofa. Ja ens ho van escriure des de Girona, van dir que res de fer dibuixos de les persones». El text normalment dictat per la mestra sol anar acompanyat, doncs, d'algun dibuix sobre el tema: una bandera onejant, un mapa d'Espanya i Amèrica, o d'altres coses per l'estil. D'aquesta manera, mitjançant redaccions i dibuixos es va inculcant als infants la vida i obra dels puntals del nou règim i també una determinada visió de la història espanyola.

En el quadern de rotació de l'escola d'Espolla, el curs 1963-64, una nena escriu sobre la Secció Femenina i acaba amb aquestes paraules: «Las misiones que actualmente tiene encomendadas son dos: servir a la Patria en quehaceres propios de la mujer y prepararla para que el día de mañana pueda formar una familia cristiana, patriótica y que sea y sepa dar ejemplo de una perfecta esposa y madre».

Aquests quaderns són inspeccionats directament per la SF. Algunes mestres els porten personalment als locals de la SF a Girona, *d'altres recorden les visites d'inspecció* que els fa la SF a la mateixa escola, i fins i tot alguna recorda que «una vegada vaig tenir una nota desfavorable de la Secció Femenina per no haver presentat prou treball». Una altra mestra ho recorda així: «Fèiem un quadern rotatiu sobre les lliçons del Espíritu Nacional i el l'havíem de presentar al final del curs a la Secció Femenina i, si estava bé, doncs, bé, i ens donaven una nota. Si estava malament, et renyaven».

Força mestres entrevistades reconeixen, avui, que feien aquest quadern perquè era obligat i perquè era el «que tocava», el que «venia manat en aquell moment». Entre les mestres entrevistades no hi he trobat, en general, afirmacions d'adhesió i entusiasme per la feina que fa la SF a l'escola; més aviat, de les seves afirmacions es dedueix una actitud acomodaticia a la nova situació, amb més o menys entusiasme, amb més o menys

A la immediata postguerra als carrers de Girona es podien contemplar desfilades de les noies de la Secció Femenina, com aquesta que va ser captada a la Gran Via.

resignació segons com sigui l'ambient familiar, la vivència de la guerra i la intensitat de la depuració. Una mestra que va ser delegada local de la SF en una població de la costa reconeix que «m'hi vaig veure obligada a causa de les pressions d'una meua parenta de Girona, però», afegeix, «jo no vaig fer mai política». Aquesta afirmació «Jo no vaig fer mai política» ens la diu més d'una mestra que estava promovent activament la Secció Femenina en la població on exercia.

Per reforçar ideològicament el treball que les mestres fan a l'escola, des de diferents instàncies ministerials s'envien revistes i llibres a l'escola, sovint amb càrrec als esquifits pressupostos de l'escola. Els llibres del Padre Manjón i els dos volums del curs de formació de mestres que es fa el 1938 a Pamplona, els han de comprar obligatòriament totes les escoles. En diverses escoles rurals hi he trobat aquests llibres i les pàgines enganxades encara són per obrir. Aquest fet és indicatiu de com es complia la voluntat dels governants? Des de la SF es publicava la revista *Consigna* amb doctrina falangista i amb consells i normes per ajudar les mestres a fer la seva feina. Encara se'n poden trobar alguns exemplars en escoles, però no n'hi ha cap col·lecció completa a les biblioteques i arxius de les nostres comarques.

La SF té altres mitjans per introduir-se en el magisteri i per estimular la participació de les mestres en la tasca d'adoctrinament polític. No oblidem que a l'hora dels concursos de trasllat la SF dona puntuació en funció dels mèrits fets per les mestres, en el sentit que són puntuades per la seva col·laboració en els cursos organitzats per la regidoria de joventuts, per la participació en els concursos i campionats organitzats per la SF, per la col·laboració en les Escoles de Formació i per la utilització de la revista *Consigna*. Se'n recorda pla bé una mestra de la Garrotxa que afirma: «Si et posaven bona nota

eren punts que t'ajudaven pels concursos de trasllats; clar, a totes les mestres ens interessava això, en general. Tenir més punts era poder anar a pobles més grans».

A més hi ha altres decisions de tipus més polític que incideixen, almenys oficialment, en la vida de l'escola i de les nenes, com ho demostra aquest ofici del 7 de febrer de 1951 que l'inspector en cap Mn. Josep Dorca adreça al governador civil Mazo Mendo: «Tengo el honor de poner en conocimiento de VE que con fecha de hoy se ha oficiado, de acuerdo con las órdenes dadas a esta Inspección en la sesión del último Consejo Provincial de Educación, a todas las maestras nacionales y directoras de colegios privados, trasladándoles las instrucciones que se sirvió dar usía para que en el plazo de quince días encuadren las escuelas y colegios de su dirección en Sección Femenina de FET y de las JONS, según listas facilitadas por la Sra. Delegada de la expresada SF provincial».

La Secció Femenina i les futures mestres

La SF també actua directament en la formació de les futures mestres. Una Ordre Ministerial de 1940 ordena que cap mestra no pot prendre possessió de la seva plaça si no té la titulació d'«Instructora de Hogar y Juventudes». Aquesta titulació la dona la SF. D'aquesta manera s'asseguren que totes les mestres han rebut una determinada formació política i social. A partir d'aquesta acció directa amb les mestres es vol influir en les nenes, les futures dones d'Espanya i també, sobretot en el món rural, en les dones en general. És difícil mesurar si aquesta pretensió es va aconseguir.

Una mestra que es presenta a les oposicions de l'any 1944 recorda el curs que fa a Girona amb aquestes paraules: «Quatre setmanes a Girona que ens feien

El mestre Francesc Civil en la festa homenatge que li va vetre la Secció Femenina amb motiu de la seva jubilació com a assessor provincial de música de l'organisme (any 1973).

Formació Política, Història (vista des del seu punt de vista), Treballs Manuals. Fèiem cuina, música, educació física, totes aquelles coses de la Secció Femenina. Que hi havia coses molt maques perquè, mira, la música d'allà me'n recordo que ens va ensenyar una quantitat de cançons populars preciosíssimes que, com que m'agrada la música, em va agradar i la cuina també... Després d'haver fet aquest curs et donaven un títol i llavors podies tenir la propietat sí no, no; sense aquell curset no podia ser».

El curs d'«Instructora de Hogar y Juventud» a Girona

El diari personal d'una mestra (4) que el mes d'abril de l'any 1948 fa el curs d'«Instructora de Hogar y Juventud» a la ciutat de Girona ens permet conèixer en què consisteix aquest curs de formació a càrrec de la SF, no pas des del seu vessant teòric (el que ordena la llei que sigui aquest curs) sinó el que realment es va fer. Mitjançant aquest diari personal d'una mestra-alumna coneixem els continguts concrets que la SF inculca a les mestres gironines abans de la seva incorporació a l'escola. Vegem-ho atentament.

Assignatures, professorat i horari

Les mestres reben ensenyaments de nacional-sindicalisme, religió, cuina, música, cultura, educació física, puericultura i labor. Aquest és el bloc formatiu que es completa amb quatre conferències, dues visites (a la catedral i al Museu diocesà) i amb les classes pràctiques que les cursetistes reben i que després practiquen amb les nenes de l'Hospici i de l'escola Annexa.

La responsable del curs és Anna Ma. Macià de Ros, i Rosaura Xiberta, professora de l'Escola Normal, ensenya el tema del nacional-sindicalisme; Rosa Comas fa les classes

de cuina i economia; de la música en tenen cura Joana Mercader i Francesc Civil (que fa els temes de teoria musical); el doctor Vehí ensenya puericultura; les labors i els treballs manuals els explica Isabel Oliva. Altres persones que intervenen en el curs són: Paulina Cabanas, regidora del Servei de Cultura de la SF; Mn. Tomàs Noguer, assessor provincial de religió de la SF i Mn. Josep Dorca, inspector en cap de la Delegació Provincial de Primer Ensenyament. Entre els conferenciants hi ha el crític d'art Josep Massanas i el doctor Quintana Tajà.

El curs se celebra als locals que té la SF al número 3 del carrer de Sant Josep a Girona. Normalment les classes es fan de 10 a 1 del matí, i de 4 a 7 de la tarda; els dissabtes només hi ha classe al matí. Cada dia es comença amb el mateix ritual: «rezo de las oraciones, entonación del himno nacional, izar bandera y lectura de la Consigna».

Continguts de les matèries

Gràcies a aquest diari sabem, hora per hora, què s'ensenya a les futures mestres durant tots els dies d'aquest curs. Així a la classe d'Educació Física les alumnes aprenen exercicis d'ordre: formacions, alineacions, numeracions, gir, desplegaments... a més de lliçons teòriques. Les cursetistes fan pràctiques d'aquesta assignatura amb les companyes i amb les nenes de l'escola on portaven a la pràctica el que se'ls ensenyava. Ben segur que la professora té present les paraules de Pilar Primo de Rivera sobre l'esport: «La educación física, que no cabe duda que tiene sus peligros, tiene también inmensas ventajas, como son la disciplina colectiva, la unidad cuando hacen ejercicios varias provincias... y el peligro que pudiera haber para las mujeres de que se aficionasen a presentarse delante del público con unos trajes que no se acomodan quizás a las normas de la

moral cristiana, o a la cosa, un poco pagana, que tiene en sí, de darle demasiada importancia a la belleza del cuerpo, está salvado con una vigilancia constante sobre la indumentaria».

Quant als ensenyaments de cuina aprenen a fer macarrons, xocolata, «xurros», crestes de permil, flams, braç de gitano, «tocinillos» i «puding diplomático» (?). En general són uns menjars no gens habituals a la taula d'una família treballadora gironina d'aquella època. Referent a les Labors, se'ls ensenya a fer patrons i a prendre mides, a fer vestits i roba interior d'home i a preparar la «canastilla». Els ensenyaments de Puericultura se centren a rebre les nocions bàsiques per tenir cura i alimentar els nadons i evitar que agafin malalties.

Es dona molta importància a la música i a les cançons. N'aprenen moltes: Carbonerita de Salamanca, Vivan los aires morenos, Folies canarias, el pájaro verde, Tienes la cara mañica, El mio Xuan, San Benitiño, el ramito verde, Christe Fili Dei, Salve regina, De la gata i el belitre i Sant Jaume del carrer Nou. Com es pot veure, a més de les cançons religioses, hi ha un ventall que vol ser representatiu de les cançons populars de les diferents regions espanyoles.

Aquest és un dels aspectes que avui recorden amb més satisfacció les antigues caps de la SF gironina: el fet de donar a conèixer aspectes del folklore d'altres regions espanyoles, dintre de la visió política falangista de la unitat d'Espanya. A Girona el tema folklòric (5) i musical (6) té molta importància i durant molts anys es fa una tasca de recuperació i de difusió de danses populars gràcies al treball pacient de Maruja Arnau, una de les caps de la SF gironina. «Van conservar el (folklore) d'Espanya, potser vosaltres no les heu conegudes, però vull dir, hi ha tot un bé de Déu com seria la sardana, com seria la jota aragonesa, com serien les sevillanes andaluses, bé, vull dir, tota una sèrie de cançons típiques, regionals, molt maques, que és el que la Secció Femenina anava divulgant», explica una antiga mestra de Fontcoberta.

Els ensenyaments de Religió es limiten a explicar la història de la missa i la litúrgia mossàrab, ressaltant-ne les diferències amb la litúrgia romana; i a parlar del culte a Maria, als àngels i sants i als difunts. Els temes de Convivència Social es concreten en l'explicació de la necessitat i importància d'una bona educació, i en l'explicació de les normes que calen per viure en societat, partint de la base que cal adquirir «un hábito de renunciaciones personales a favor del prójimo».

L'adoctrinament polític

La SF no ensenya només coses que poden ser, més o menys, útils a les futures mestres, sinó que durant el curs fa sobretot una feina molt clara d'adoctrinament polític. La part més extensa del diari d'aquesta mestra recull els apunts de l'assignatura de nacional-sindicalisme. Aquí se'ls explica extensament la història de la Falange i els conceptes fonamentals de la doctrina falangista; la «Teoría de la falange, un movimiento

político que aspira a moldear y conducir al español al servicio de España»; la història de la Secció Femenina, el «Alzamiento Nacional» i els seus fets més importants; el paper dels sindicats verticals i el nacional-sindicalisme. També se'ls exposa el pensament polític-social i l'obra que fan Onésimo Redondo, Ledesma Ramos, Ruiz de Alda i José Antonio. També es parla de Franco «como jefe y como caudillo».

És un discurs ideològic i clarament combatiu. Els apunts de la mestra ho demostren abastament tal com es pot comprovar en frases com aquestes, copiades textualment de les lliçons de nacional-sindicalisme: «ya que España cuando ha hecho algo importante ha sido cuando se ha mantenido el catolicismo. (...) La Falange es un movimiento político nacido para salvar

el destino de España que al infiltrarse las ideas extranjeras a partir del 17 se había llegado al extremo de despreciar todo lo español. (...) Concepto de Patria y de Hombre que aparecieron principalmente como reacción del socialismo que sostenía que la Patria y la religión no eran más que un mito para engañar a los desgraciados. (...) El modo de ser falangista, o sea, la formación que recibe y la reacción del falangista que se presenta a los demás de acuerdo con el imperativo poético y la disposición combativa es el estilo». És dintre d'aquestes lliçons on s'explica a les mestres les qualitats de l'estil falangista: sobrietat, veracitat, alegria, orgull, companyonia i cortesia.

Un cop exposada quina és la concepció de la societat espanyola i quin és el paper de la SF per aconseguir aquesta nova societat, s'explica a les mestres quins són els camins que utilitza la SF per inculcar tot això entre les noies i joves. La missió de la SF «con las juventudes se realiza en sus cuatro aspectos: religioso, nacional-sindicalista, físico y musical». A les mestres se'ls explica la importància de la SF per elevar el nivell cultural i formatiu de la dona espanyola i també el paper que fan les Escoles Llar i les Escoles de Formació a l'hora de preparar la dona perquè pugui complir la missió que li ha estat assignada en el camp familiar i laboral, tenint present el que diu Pilar Primo de Rivera, cap nacional de la SF: «porque se da el caso de que se casan las mujeres sin tener absolutamente la más mínima idea de cómo se gobierna una casa, ni de cómo criar a los hijos. Muchas veces el alejamiento de los maridos del ambiente familiar está provocado por causas tan pequeñas como la de hacer mal el café o no tener unos muebles cómodos y limpios donde puedan quedarse tranquilamente después de comer». Poques paraules, però clares, per exposar la visió de la dona des del punt de vista falangista.

Les «Consignes»

A més del contingut polític que s'ofereix en determinades matèries del curs, les alumnes són adoctrinades mitjançant la lectura de la *Consigna*. És el primer que es fa cada dia, després de fer la pregària, cantar l'himne nacional i hissar la bandera. Les 24 consignes (una de diferent per a cada dia del curs),

copiades íntegrament en el diari, exposen els ideals de la doctrina falangista que la SF inculca a les futures mestres. Les idees del nacional-sindicalisme hi són exposades amb tota claredat.

Una petita selecció de les consignes ens pot ensenyar la direcció en què se les adocrinava:

Dia 1: «La Patria es una unidad en que se integran todos los individuos y todas las clases; la Patria no puede estar en manos de la clase más fuerte ni del partido mejor organizado».

Dia 3: «El separatismo local es signo de decadencia que surge cabalmente cuando se olvida que una Patria es una misión en lo histórico, una misión en lo universal».

Dia 6: «Que desaparezcan los partidos políticos. Nadie ha nacido nunca miembro de un partido político; en cambio, nacemos todos miembros de una familia; somos todos vecinos de un municipio; nos afanamos en el ejercicio de un trabajo».

Dia 9: «El socialismo, que vino a ser una crítica justa del liberalismo económico, nos trajo por otro camino, lo mismo que el liberalismo económico: la disgregación, el olvido de todo vínculo de hermandad y de solidaridad entre los hombres».

Dia 12: «Venimos a luchar porque a muchos de nuestras clases se les impongan sacrificios duros y justos y venimos a luchar porque un estado totalitario alcance con sus bienes lo mismo a los poderosos que a los humildes».

Dia 16: «A los pueblos no los han movido nunca más que los poetas y ay del que no sepa levantar frente a la poesía que destruye la poesía que promete».

Dia 17: «El Movimiento de hoy, que no es de partido, sino que es un Movimiento, casi podríamos decir un antipartido, sépase desde ahora que no es de derechas ni de izquierdas».

Dia 22: «El problema del campo no es sólo un problema económico: es un problema entero, religioso y moral».

Dia 24: «Hay que devolver a los hombres su contenido económico, para que vuelvan a llenarse de sustancia sus unidades morales, su familia, su gremio, su municipio».

Queda clar que aquests cursos tenen una voluntat d'adocrinament polític. No es tracta de fornir a les mestres d'aquells coneixements que poden ser-los útils en la seva tasca docent sinó, i de manera especial, d'inculcar una determinada manera de veure la societat espanyola. Les mestres, des del seu important lloc de formació de les futures dones espanyoles, han de fer de cadena de transmissió de la concepció falangista de la societat.

Per acabar

Fins aquí algunes dades i testimonis de l'actuació de la SF gironina en el camp de la formació de les mestres durant les primeres dècades franquistes. Però, a més, la SF també actua en altres camps, penso, per exemple, en el *Servicio Social* que han de fer obligatòriament la majoria de noies gironines; penso en les *Cátedras ambulantes* que es varen fer en una

consigna

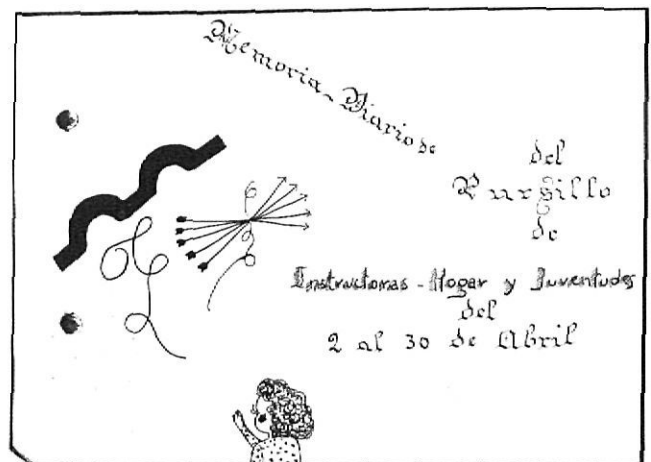

Revista de la Sección Femenina dedicada a las maestras

vuitantena de pobles de les nostres comarques i on les mestres també hi tingueren un paper actiu i també en les *Escuelas de Formación* que, en pobles petits, fa la mestra voluntàriament; penso en el treball que es fa, ja en la dècada dels seixanta, en el *Col·legi Menor* que s'estableix a Girona; penso en tot el treball que es fa en els albergs i campaments; penso... En fi, que la història de la Secció Femenina gironina encara està per fer. I seria bo que totes aquelles persones que hi varen treballar tan activament ens expliquessin el seu treball de molts anys.

Salomó Marquès és professor d'Història de l'Educació a la Universitat de Girona.

Portada del diari-memòria que va escriure una mestra gironina.

NOTES

1. Antonieta JARNE (1991): *La Secció femenina a Lleida*, Lleida, Pagès editors, p. 27.
2. Les cites que faig en aquest article són fragments textuais d'aquestes entrevistes. Respecto l'anònim que m'han demanat els mestres entrevistats.
3. Aquests títols són d'un quadern del curs 1959-60 de l'escola de Lloret de Mar.
4. *Memoria-Diario del Curso de Instrutoras-Hogar y Juventudes del 2 al 30 de abril*. Es tracta d'un text manuscrit en castellà de 57 quartilles, de l'any 1948. Per voluntat expressa de la seva autora guardem l'anònim.
5. Els grups de Danses de la Secció Femenina de Girona surten per primera vegada a l'estranger el 1949 i van a Llatinoamèrica (Perú, Xile, Equador, Veneçuela, Santo Domingo i Haití). Després, fins el 1978, aniran a Europa (Itàlia, França i Andorra). Els grups que surten són de Blanes, Girona, Ribes de Freser, Sant Pau de Segúries, Ripoll, Besalú, Vilajuïga i Castellfollit de la Roca.
6. L'any 1942 el Cor de la Secció Femenina de Girona, sota la direcció del mestre Francesc Civil, guanya el Primer Premio Nacional de Coros, amb «L'Empordà». En aquests concursos s'han de cantar tres peces: una de cant gregorià, una altra de la regió i una tercera, obligatòria per a tothom.